

ԳԻՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՆՏԵԼԻԳԵՆՑԻԱ

Մի դասակարգ կայ յառաջագիտ ազգերի մէջ, որ մեզանում գրեթէ զոյուծիւն չունի, բայց որից մենք կը սպասէինք ամենամեծ բարիքներ ազգի թէ քաղաքական զարգացման և թէ նորա կուլտուրական յառաջդիմութեան համար: Այդ դասակարգն է, որ ամենից լաւ է կապում գիտութիւնը հողի հետ, երկրագործական դասակարգը՝ ինտելիգէնտ դասակարգի հետ: Դա՝ գիւղատնտեսական ինտելիգենցիան է:

Ազգի յառաջդիմութեան պայմանների ուսումնասիրութեան յետևից ընկած՝ մենք շատ անգամ եկել կանգ ենք առել մի կէտի վերայ, որից աւելի հեռուն զնալու համար մեր կեանքում չենք գտել այն բնական, հասարակական կամուրջը, առանց որի մեր մտքում թռիչքներ պէտք է թոյլ տանք. բայց յայտնի է որ կեանքը թռիչքներ չի վերառնում:

Ընդունեցէք որպէս հաստատ, որ առանց գիտութիւնների զօրեղ ներգործութեան՝ անհնարին է երևակայել որ և է յառաջդիմութիւն: Ընդունեցէք նաև որպէս հաստատ, որ յառաջդիմութիւնը ազգի մեծամասնութեան համար է և ոչ միայն փոքրամասնութեան: Գիտութիւնները զնահատելի են մանաւանդ երբ գործադրութեան հող էք գտնում: Արդ, բարեբախտաբար, մեր ազգը դեռ պահպանել է այն դասակարգը, որը ամեն ազգի համար ամենահաստատուն գրաւականն է նորա ոյժի, կենսունակութեան. դա՝ հողագործ դասակարգն է: Առանց մեծ հողագործ դասակարգի՝ մեր ազգային բնաւորութիւնը իսպառ փոխւած կը լինէր. բաւական է ասել որ առանց դորան՝ մենք չէինք ունենալ հայրենիք: Բացի հողագործ դասակարգից՝ բոլոր միւս դասակարգերը վերին աստիճանի շարժա-

կան բնաւորութիւն ունեն. նրանց համար հայրենիքը այնտեղ է՝ որտեղ իրանց համար առաջ է: Երբէք մի վաճառական և նոյն իսկ արհեստաւոր ազգ չեն ապահովել մի ազգի ինքնուրոյնութիւնը. իսկ արհեստաւոր ազգ չեն ապահարզն է: Երկրագործն է, որ, ազգի մարմինը — երկրագործ դասակարգն է: Երկրագործն է, որ, շնորհիւ կաած լինելուն երկրի հողին, իւր վրայ է աւելում այդ երկրի բոլոր բնական պայմանների ազդեցութիւնները և ստեղծագործում մի ինքնուրոյն կեանք, որ կնիք է դնում նաեւ ամբողջ ազգի կեանքի վերայ: Անհնարին է մի առ մի թւել այն բոլորը, ինչ երկրագործ դասակարգը տալիս է կամ կարող է տալ ազգային լեզւին, բանաստեղծութեանը. մեծ է այդ դասակարգի ազդեցութիւնը մի ազգի ընդհանուր բնաւորութեան վերայ. անհուն է նորա նշանակութիւնը ազգի պահպանման համար. և հէնց նա է, որ իւր անդամներից միշտ թարմ մարդիկ է տալիս բոլոր միւս դասակարգերին:

Սակայն մեր խօսքը այս անգամ իսկապէս հողագործ գիւղացիների կարեւորութեան մասին չէ. գոհ լինելով որ այդ մի ազգի համար տմենաանհրաժեշտ դասակարգը գոյութիւն ունի մեզանում, մենք գտնում ենք, որ մեզանում չկայ այն դասակարգը, որը օղակ պէտք է լինէր գիտութեան և գիւղական դասակարգի մէջ: Այնպէս, ինչպէս գիւղական պայմաններն են կազմակերպած մեզանում, գիտութիւնը անմատչելի է այդ դասակարգին: Մենք ունենք գիւղական մեծ դասակարգ, ունենք հողագործութիւն, բայց չունենք հողագործական և առհասարակ գիւղատնտեսական ինտելիգենցիա:

Նոր բառ, նոր խօսք, կը բացականչեն շատերը: Այո, ճշմարիտ է, խօսքը նոր է. մենք լսել ենք՝ գիւղական ինտելիգենցիա, բայց հողագործական ինտելիգենցիա, — այդպիսի խօսք չի եղել:

Բայց այդ նրանից է որ մենք չունենք այն դասակարգը, որին սաղէր մի այդպիսի խօսք: Եւ իրօք, ինչ են հասկանում գիւղական ինտելիգենցիա ասելով:

Գիւղական ինտելիգենցիա ասելով սովորապէս հասկացում է այն մարդկանց խումբը, որոնք գիւղում ապրելով՝ տարրականից որքան և իցէ բարձր կրթութիւն ունեն. գիւղական վարժապետ, քահանայ, քչից շատից կրթած և հասարակական գործերով հետաքրքրուող վաճառականներ, պետական ծառայողներ, եթէ կան և

այլն: Մի խօսքով գիւղական ինտելիգենցիա խօսքի հետ անխզելի կերպով կապւած է որոշ աստիճանից ոչ պակաս ուսում և կրթութիւն այն մարդկանց մէջ, որոնք գիւղումն են ապրում:

Իսկ քահանան երկրագործ չէ, ուսուցիչը՝ երկրագործ չէ, վաճառականը՝ երկրագործ չէ և ոչ էլ պետական պաշտօնեաներն են երկրագործներ: Այո, նոքա կարող են կազմել գիւղական ինտելիգենցիա, որովհետեւ գիւղումն են ապրում, երկրագործների հետ են շփուում: Բայց նոքա, երկրագործ չը լինելով, չեն էլ կազմում երկրագործական ինտելիգենցիա:

Իսկ մենք խօսում ենք յատկապէս գիւղատնտեսութիւնով պարապող ինտելիգենցիայի մասին, որ մեզանում գոյութիւն չունի, և որը տեղէնւոն ամեն կերպ պէտք է աշխատել:

Գիւղատնտեսական ինտելիգենցիայի մասին խօսելով, մենք կատարում ենք մի խոստմունք, որ տեւ էինք մեր յօդաձևերից մէկում երեք տարի առաջ: Հարկ ենք համարում երեք տարի առաջ ասւածը այստեղ քաղածօրէն առաջ բերել:

Մեր երկրում, ասում էինք մենք, ամբողջ երկրագործութիւնը և գիւղատնտեսութիւնը գրեթէ միայն և միմիայն գիւղացիների ձեռքումն են, հակառակ միւս շատ երկիրների, որտեղ, բացի գիւղացիներից, գիւղատնտեսութիւնով զբաղւում են նաեւ կալւածատէրերը և կամ, կալւածատէրերից զատ՝ նաեւ բազմաթիւ ֆերմերներ, այսինքն մարդիկ, որոնք կապւելով են վերցնում ուրիշների հողերը շատ թէ քիչ մեծ չափերով երկրագործութիւն և առհասարակ գիւղատնտեսութիւն վարելու համար:

Այդ հանգամանքը ցոյց է տալիս մի բան... որ գիւղատնտեսական առաջգիմութիւնը մեր երկրում պէտք է սպասել ոչ բոլորովին նոյն միջոցներից, որոնք գործում են օտար երկիրներում, որովհետեւ այս ևս մի հաստատ իրողութիւն է, որ այդ օտար երկիրներում տնտես կալւածատէրը և ֆերմէրը կենդանի օրինակներ են գիւղական բազմութեան համար: Քանի որ այդ տեսակ անկախ մեծ

սնտեսութիւններ չկան մեզանում, (և ոչ էլ ուրիշ միջոցներ կան, կ'աւելացնենք այժմ), մնում է որ տէրութիւնը և հասարակութիւնը մտածեն իսկական ուսումնարանների վերայ, որոնց միջոցով միայն առայժմ կարելի է մեր երկրում ցանկալի առաջդիմութիւնը մտցնել:

Այդ տողերը մենք վերջացնում էինք այսպէս, թէ՛ «Դորանով մենք խնդիրը շսպառեցինք, այլ միայն շօշափեցինք, մեզ վերապահելով մի այլ ժամանակ նոյն խնդրին վերադառնալ»¹⁾:

Վերադառնալով մեր արծարծած խնդրին, մենք ամենից առաջ պէտք է շեշտենք, որ մեր կեանքում եթէ մի որ և է բան չկայ, այդ դեռ պատճառ չէ, որ մենք չուզենանք որ նա լինիւ Հոգադոր՝ դասակարգի մասին այս գաղափարն է կազմել թէ իբր նրան գործ դասակարգի մասին այս գաղափարն է կազմել թէ իբր նրան պէտք է ղեկավարեն իրանից աւելի բարձր կանգնած դասակարգերը, այն աստիճան հոգադոր՝ ու խաւար համանիշ են դառել: Դա մի նախադրարմունք է. առանց ինտելիգենցիայի առհասարակ դժար է գործել. բայց ամեն մի դասակարգ պէտք է ունենայ նաև, այսպէս ասած, իւր սեպհական ինտելիգենցիան, որով նա կարողանայ շփում պահպանել ամբողջ ազգի և ամբողջ մարդկութեան ինտելիգենցիայի հետ: Այդ ընդհանուր օրէնքից չի կարող խոցա տալ իւր թւով ամենամեծ դասակարգը, որ երկրագործ ու առհասարակ գիւղատնտեսական դասակարգն է: Մարդուն երկրագործ դարձնողը ոչ թէ նորա դիրքի ստորութիւնն է, այլ նորա գործունէութեան տեսակը, բնաւորութիւնը: Իսկ դիւղատնտեսի կամ երկրագործի գործունէութեան բնաւորութիւնը այնպէս է, որ նա շատ լաւ կարող է ունենալ իւր ինտելիգենցիան, առնւազն ոչ պակաս որ և է այլ դասակարգի ինտելիգենցիայից: Գիւղական դասակարգի յառաջդիմութիւնը ամենաէական պայմաններից մէկն է ընդհանուրի յառաջդիմութեան. բայց այդ դասակարգը ունի սեպհական բազմաթիւ խնդիրներ, որոնց լաւ հասկանալ և պաշտպանել կարող է միայն ինքը այդ դասակարգը իւր կրթած մասի, իւր ինտելիգենցիայի

¹⁾ «Մուրճ» 1889 № 10, մեր լօղածը «Արդիւնահանդէտ», էջ 1506—1507:

բերանով և ջանքերով: Պատրաստել մի այդպիսի ինտելիգենցիա—
ահա մի խնդիր, որի վերայ պէտք է ջանք գործ դնի ազգի ներկայ
ժամանակների ինտելիգէնտ մասը:

Բայց արդեօք ինչ տարրերից հնարաւորութիւն կայ կազմել
գիւղատնտեսական կամ երկրագործական ինտելիգենցիան մեր երկ-
րում: Դորա պատասխանը արդէն համարեա ամփոփւած է այն
քաղաքում, որ մենք վերը առաջ բերինք. այդ ինտելիգենցիան
պէտք է մեզ տան մեր երկրում հիմնւած և դեռ հիմնելիք տար-
րական գիւղատնտեսական ուսումնարանները, և միւս կողմից՝ բարձ-
րագոյն գիւղատնտեսական ուսումնարանները, որ դեռ ևս չկան մեր
երկրում, բայց արդէն վաղուց գոյութիւն ունեն թէ Ռուսաստա-
նում և թէ Արեւմտեան Եւրոպայում: Դոցա միացնողը ընդհանուր
շահերը պաշտպանելու համար պէտք է լինեն գիւղատնտեսական
ընկերութիւնները, որոնցից երկուսը նմանապէս գոյութիւն ունեն
մեր երկրում, բայց որոնք դեռ ևս գրեթէ միայն անունով են յայտ-
նի, իրանց կոչման համապատասխան գործոն անդամների բաւակա-
նաչափ մեծ կոնտինգենտ չունենալով մեր երկրում: Եւ ահա թէ
ինչու օրինակ Թիֆլիսում գոյութիւն ունեցող Կովկասեան կալսե-
րական գիւղատնտեսական ընկերութեան անդամները ահագին մե-
ծամասնութեամբ ամենեւին գիւղատնտեսներ չեն: Իսկ այդ այդպէս
է նոյնպէս մի գիւղատնտեսական լայնածաւալ ինտելիգենցիայի բա-
ցակալութեան պատճառով մեր երկրում:

Այդ գիւղատնտեսական ինտելիգենցիայի գրեթէ կատարեալ
բացակայութեան պատճառով մենք այսօր բոլորովին չունենք ինտե-
լիգէնտ գիւղացիներ, գրեթէ չունենք ինտելիգէնտ մեծ գիւ-
ղատնտեսներ յանձին թէ կալւածատէրերի և թէ ֆեր-
մէրների, գէթ այն չափով, որքան այդ հարկաւոր է գիւղա-
տնտեսութեան յառաջդիմութեան համար. չունենք ի հարկէ նաեւ
իրանց կոչմանը ծառայող գիւղատնտեսական ընկերու-
թիւններ:

Բայց եթէ այդ ինտելիգենցիան չկայ, գէթ մենք ունենք մեր
երկրում սաղմեր նորան զարգացնելու և կազմակերպելու համար:
Ընդհանուրի ուշադրութիւնը դարձնել զարգացող երևույթի վերայ,

ցոյց տալ այն ուղղութիւնը, որով նա պէտք է զարգանայ ժողովրդին օգտաւէտ լինելու համար — ահա առաջադրած խնդիրը:

Հետաքրքրական է, որ գիւղատնտեսական ինտելիգենցիայի առաջին տարրերը սկսել են մեզանում կազմել ոչ թէ ստորին, այլ բարձրից: Զուտ գիւղական երկրագործական ինտելիգենցիա կազմելուց առաջ, որ ամենակարեւորն է շատ տեսակէտներից, մեզանում գոյացաւ մի յայտնի հոսանք դէպի բարձրագոյն գիւղատնտեսական գիտութիւնը: Դա մի երևույթ է, որ բացատրութեան կարօտ է. և մենք կարծում ենք թէ դորա պատճառների մէջ կայ պատմական-կուլտուրական էլեմէնտ, որ ահա.

Ռուսաստանի այն բարձրագոյն դպրոցներից, ուր երբէք պակաս չեն հայ ուսանողներ, արդէն մի երկու տասնեակ տարիներից ի վեր Պետրոսեան ազրոնոմիական ակադեմիան առաջին տեղերից մէկն է բռնում: Բայց Պետրոսեան ակադեմիայից զատ՝ հայ ուսանողներ գրեթէ միշտ անպակաս են Ռուսաստանի Նովո-Ալեքսանդրիայի, գիւղատնտեսական դպրոցում, ապա Մոնպելիէի և Գրինիոնի Ֆրանսիական և Հալլէի ու Հոէնհայմի գերմանական գիւղատնտեսական բարձրագոյն դպրոցներում, թերեւ նաև ուրիշ տեղերում:

Այս իրողութիւնը չպէտք է աննկատ անցնի: Այս իրողութիւնը, որ հայ ուսանողական երիտասարդութեան մէջ մի յայտնի ձգտում կայ գիւղատնտեսական բարձր կրթութիւն ստանալու, ըստ երևութին հակառակում է պատմականապէս ստեղծւած դրութեան և հանդամանքներին մեր հայրենիքում: Մեր հայրենիքը պատրաստի հող չի ներկայացնում գիւղատնտեսական գործով պարապելու կրթւած և հետևապէս մեծ պահանջի տէր մարդկանց համար: Միւս կողմից մեր հին սերունդը ոչ մի խրախուսանք չի տւել իւր զաւակներին այդ շաւղով զնալու. ազահ մեծատոկոս շահերի՝ մեր կապիտալիստ դասակարգը երբէք չի մտածել գիւղատնտեսութիւնից այն օգուտներն ստանալ, ինչ նա երազել է թէ կարող է վաճառականութիւնից ստանալ. իսկ այն, ինչ ակնյայտնի շահ չի ներկայացնում՝ յայտնի է որ ոչ մի գլին չունի վաճառական դասակարգի համար: Ո՞վ ուրեմն զրդեց, որ Ռուսաստանի և արևմտեան Նւրդպայի

բարձրագոյն գիւղատնտեսական դպրոցները բաւականին թւով հայ ուսանողներ գրաւեն դէպ իրանց, մինչդեռ սղքա, այդ ուսանողները ոչ թէ գիւղատնտեսների որդիք են, այլ այն ծնողների զաւակներն են, որոնք դիւմեարիապէս հակառակ կարծիք ունեն գիւղատնտեսութեան մասին? Սխալմունք էր, սխալ հաշիւ էր այդ արդեօք, և ուրեմն պէտք է արդեօք սպասել որ այսուհետեւ հայութիւնը չպէտք է տայ այդ դպրոցներին ուսանողներ: Այնպէս չէ, հարցնում եմ Զեզ, ընթերցողներ, որ կեանքի պահանջը կարծես հակառակում է ուսանողական հոսանքին:

Կեանքի պահանջ! Բայց զի կեանքիւ Ինչու կեանք է այն, ինչ գոյութիւն ունի, բայց կեանք չհամարել այն, ինչ մեր իղձերի մէջն է: Հին սերունդի նախապաշարմունքը գիւղատնտեսութեան դէմ առհասարակ մի պատմական արդիւնք է:

Հայկական կալւածատէր դասակարգի ջնջելով, երբ նոցա տեղը բռնեցին թուրք ու քիւրդ բէգերը, մեղանում աւելի ու աւելի պէտք է զօրեղանար վաճառական դասակարգը, այսինքն այն դասակարգը, որը կարող էր հարստութեան հասնել և գէթ դորանով պահպանել որ և է դիրք հասարակութեան մէջ, կալւածատիրութիւնը թողնելով ազնւականներին, որոնց շարքն ընկնելը արդէն գրեթէ անհնարին էր դառել պատմական նոր հանգամանքների մէջ: Հողատիրութիւնը ազնւականութեան հետ էր կապւած, առաջինը վերջինիս չատկանիշն էր: Եւ ահա բոլորը, ինչ գիւղացի-հողագործ էր ու կամ ով կարողանում էր դուրս գալ գիւղացի-հողագործի դրութիւնից, ձգտում էր վաճառական դասնալ, որը նւաճւած հաջի աչքում նոյնքան պատուաւոր մի դիրք էր, որքան նա ոտոր էր իշխող թուրք ու քիւրդ ազնւականների աչքում: Վաճառականների ստաբանալը բնականօրէն պէտք է զարգացնէր նաև վաճառականական ոգին հայերի մէջ, մի հոգի, որը սերունդէ սերունդ մնելով՝ բնականօրէն պէտք է ստեղծէր այս բնական, բայց և վտանգաւոր կարծիքը գիւղատնտեսութեան մասին, թէ իբր դա՝ պատուաւոր հաջի համար չէ, գիւղատնտեսութիւնը՝ հաջի փեշակ չէ:

Միթէ պարզ չէ, որ այդ ուղղութիւնը պէտք է տանէր հային դէպի այն կէտը, որ նա անընդունակ դառնար հասկանալու թէ

ինչ է գիւղատնտեսութիւնը, էլ չը խօսելով այն բանի մասին, որ նա պէտք է կորցրած լինէր ընդունակութիւնը ըմբռնել հողագործութեան քաղաքական ու սոցիալական նշանակութիւնը ամբողջութեան, ամբողջ ազգի համար:

Ահա թէ ինչու է որ նոյն իսկ այժմեան փոփոխւած պայմաններում, երբ այն խելքը, որ այնքան սրել է այլ և այլ նոյն իսկ խաբեբայական և խարդախ միջոցներով գրոշներ վաստակելու, իւր կեանքը նոյն իսկ մեծամեծ վտանգների ենթարկելու պայմանով, ինչպէս մահմեդական զաւառներից շատերում, նոյն այդ սրած խելքը միանգամայն բթացել է հասկանալու գիւղատնտեսական գործը, ինչպէս որ այդ հասկացում է զարգացած երկիրներում:

Ահա ինչու և ինչ մտքով մենք պնդում ենք թէ դէպի գիւղատնտեսութիւնը մեզանում նախապաշարմունք կար և այժմ էլ դեռ կայ, և պնդում ենք որ պատմականապէս մշակւած ոգին հող չէ պատրաստել կրթւած նոր սերունդների համար գործունէութեան այդ ասպարէզը ողբ կոխելու համար: Եւ որքան էլ գործնական մոտիւններ զեկաւարեն հին սերունդներին հեռու կենալ գիւղատնտեսութիւնից, բայց այդ զգուշութեան պատմական պատճառն իմանալը բաւական է հասկանալու համար, որ հին սերունդի այդ պահանջը կենդանաբար կեանքի պահանջ չէ. ամեն բան, հէնց միայն այն պատճառով որ իրականապէս գոյութիւն ունի, չպէտք է համարւի լաւ, խելացի. նորա պահանջը կեանքի պահանջ չի կարող համարւել, որովհետեւ այդ պահանջը ամեն կեանք սղանող պահանջ է: Եւ ով կարող է աւելի լաւ բողոքել արմատացած հին և փնասակար զաղափարների դէմ, քան մատաղ սերունդը, որի ոյժը նանմանաւանդ զօրեղ է, որ նա ընդունակ է համակել իդէալականութիւնով և հետեւել բարձր վարդապետութիւնների ազդեցութեամբ արթնացած առողջ բնազդումներին: Ոչ, իրականութիւնը չէ որ քշել է և քշում է մեր երիտասարդներից շատերին դէպի այն վայրերը, ուր տրւում է մեր հայրենակիցներից արհամարած մի ուսում: Իրականութիւնը չէ այդ բանը թելադրողը, այլ զաղափարը ցանկալի կեանքի մասին:

Ես միտք չունեմ ամեն մի գիւղատնտես ուսանողին յատկացնել իդէալական ձգտում. ես միտք չունեմ նաեւ ամեն մի ուսանողին առանձին յատկացնել գիտաւորւած ձգտում մարտնչելու նախապաշարունակների դէմ, կուելու իրականութեան դէմ, իրականի պահանջների դէմ. բայց սա պարզ է, որ երևոյթը իրականի պահանջների դէմ է, և այդ երևոյթը, իւր ընդհանրութեամբ, ծնունդ է միանգամայն այլ դադափարների, քան փայփայել են մեր հայրերը: Դա արտայայտութիւններից մէկն է մտքի առհասարակ, այն մտքի, որը իւր արթնանալու շրջաններում արտայայտւում է նաեւ շատ ուրիշ ձևերով, և արտայայտւել է արդէն բողոքներով շատ ուրիշ հնացած սովորութիւնների և հայեացքների դէմ: Իսկ բողոքներից հզօրագոյնը հէնց ուղղակի կեանքի նոր շաւիղներով զնալն է:

Կեանքի նոր շաւղով զնալու ցանկութիւն ենք տեսնում նաեւ այն իրողութեան մէջ, որ մեզանում մեծ գիւղատնտեսութիւն գոյութիւն չունենալով հանդերձ՝ բազմաթիւ գիւղատնտես ուսանողներ են ուսանում: Ռուսաստանի և Արեւմտեան Եւրոպայի գիւղատնտեսական բարձրագոյն դպրոցներում, մարդիկ, որոնց, այսպէս ասած, ոչ ոք չի սպասում իրանց հայրենիքում:

Իրականութեան ներգործութիւնը այնքանն է եղել, որ բարձրագոյն գիւղատնտեսական ուսում ստացածների ամենամեծ մասը մինչ այժմ իւր ապաստանը ստիպւած է եղել որոնել պետական ծառայութեան մէջ, իսկական տնտեսութիւնով զբաղւելը թողնելով աւելի անկախ և համարձակ բնաւորութիւններին: Դոցա միջից, սակայն, սպասելի է որ դուրս գան պիոներներ, որոնք անձնատուր կը լինեն երկրիս գիւղական դասակարգի շահերին, սկիզբ զնելով կամ կազմակերպելով այն գիւղատնտեսական ինտելիգենցիան, որ այնքան և այնքան հարկաւոր և կարեւոր ենք համարում մեր խոպանացած կեանքում մի նոր կենդանարար տարր ևս մտցնելու համար:

Ամեն երկում երկրագործ դասը բաղկացած է երկու տարրերից. առաջինը՝ ամենազլխաւորը բուն գիւղական դասն է, որը ներկայացնում է գիւղատնտեսական մասսան և որի բարօրութիւնից կախւած է ընդհանուր բարօրութիւնը. միւս երկրագործ տարրը՝

անկախ գիւղատնտեսներն են կազմում. սորանից գլխաւորապէս կախ-
ւած է գիւղատնտեսական շառաջագործութեան նախաձեռնութիւնը:
Մեր աչքում անկախած առաջինը ամենակարեւորն է, հետեւապէս
նաեւ գիւղատնտեսական ինտելիգենցիան պէտք է կազմէի նոյն իսկ
այդ շրջանում, շնորհիւ այն տարրական և միջնակարգ գիւղատնտե-
սական դպրոցների, որոնք սկսում են հիմնւել մեր երկրում: Դոքա
են, որ կոչւած կը լինեն գիւղացիների տնտեսութեան շահերը աւելի
հասկանալու, և հէնց դոքա են որ պէտք է կազմեն գիւղատնտեսա-
կան ինտելիգենցիայի թէև միջին, բայց ուժեղ և իրանց պաշտպա-
նելիք շահերով նաեւ աւելի համակրելի, և թւով ամենակարեւոր գիւ-
ղատնտեսական ինտելիգենցիայի դասակարգը: Գիւղական և մաս-
նաւորապէս գիւղատնտեսական թերթերի գոյութեան կարելիու-
թիւնը մեզանում հէնց նորանով կարող է լինել: Երկրորդ՝ կը կազմէի
անկախ և անհատականապէս աւելի խոշոր տնտեսութիւն վարողներից,
թւով անհամեմատ աւելի քիչ, որոնցից սպասելիք գլխաւոր ծա-
ռայութիւնը պէտք է համարել գիւղատնտեսութեան մէջ մտցնե-
լիք շառաջագործութեան առաջին օրինակ տեղները կամ նոր մե-
թոդների առաջին գործադրողները, ինչպէս որ նոքա այդ դերը
կատարում են նաեւ այլ երկիրներում:

Մտցնելով այս հաշւի մէջ ոչ միայն զուտ գիւղական տնտե-
սութիւնը, որը ի հարկէ առաջնակարգ տեղն է բռնում, այլ նաեւ
այսպէս ասած՝ ֆերմէրական տնտեսութիւնը և այդպիսով գիւղա-
տնտեսական ինտելիգենցիան կազմելով այդ երկու տնտեսութիւն-
ների ներկայացուցիչներից, մենք անուշաման կերպով չենք ջատա-
գովում մասնաւոր ֆերմէրական տնտեսութիւնը, որովհետեւ այդ
վերջինը, կարող է նաեւ փնտաւար լինել գիւղական, բուն երկրա-
գործ դասակարգի, շահերին, եթէ նա զարգանա՞ աւելի քան հար-
կաւոր է: Թերեւս այն թէև ոչ առաջնակարգ դերը, որ մենք յատ-
կացնում ենք խոշոր տնտեսութիւններին, կարողանան չափողու-
թեամբ կատարել միմիայն դպրոցական նպատակներով հիմնելիք
ֆերմաները, այսպէս կոչւած ֆերմա-դպրոցները (fermes-
écoles), որոնք մի տեսակ խառն բնաւորութիւն են կրում մասնա-
ւոր խոշոր տնտեսութիւնների և հասարակական հիմնարկութիւն-
ների: Այդ խնդրին կարելի է մի այլ անդամ վերագառնալ, բայց

այժմեանից պէտք է շեշտենք, որ մենք Ֆերմաներ, ինչ տեսակի էլ որ սոքա լինեն, պահանջում ենք ոչ թէ երկրի արդիւնաբերութիւնը շատացնելու տեսակէտից, այլ նոցա դաստիարակչական դերի պատճառով գիւղական մասսայի համար. հետեւապէս այն խնդրում թէ, որ տիպի Ֆերմաներ են հարկաւոր մեր երկրում՝ այդ և ոչ ուրիշ տեսակէտներ պէտք է կարեւորութիւն ստանան:

Այն, ինչ մենք այժմ պահանջում ենք՝ դա գիւղատնտեսական ինտելիգենցիայի կազմելն է: Բայց մի դասակարգի ինտելիգենցիա արժանի կը լինի այդ կոչումին, եթէ միայն նորան կողմող տարրերը չը հակառակեն զլիսաւոր նպատակին, որը է գիւղական դասակարգի յառաջդիմութիւնը և բարօրութիւնը: Հետեւապէս ոչ գիւղացիական, այլ անկախ, ֆերմէրական, ուրեմն և աւելի խոշոր տնտեսութիւնը պէտք է այն տիպը և այն ծաւալն ստանայ, որ զայ օգնութեան այն լիսաւոր նպատակին հասնելու համար:

Միայն այդ պայմանով երկրիս մէջ գիւղատնտեսութիւնով պարապող կրթւած մարդիկ՝ շինական թէ ոչ շինական՝ կարող են ձուլւել ի մի ինտելիգէնտ հասարակութիւն, կազմել մի գիւղատնտեսական ինտելիգենցիա:

ԱԻՆՏԻԲ ԱՐԱՍԻԱՆԵԱՆՑ: